

Паславська Л.О.

професор кафедри графічного дизайну і реклами, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ)

ОРНАМЕНТАЛЬНО-КОМПОЗИЦІЙНА СИСТЕМА ДЕКОРУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КЕРАМІЧНИХ МИСОК КІНЦЯ ХІХ – ХХ СТ.

Анотація. У статті проаналізовано основні художньо-виразальні засоби декорування української керамічної орнаментованої миски. Визначено орнаментально-композиційні системи декорування та основні типи конфігурації загальної форми миски, розглядаються основні принципи і техніки створення орнаментальних мотивів. Виявлено особливості декорування мисок окремих регіонів України на основі аналізу орнаментально-композиційної системи декорування керамічних виробів у контексті традиційного мистецького оздоблення глиняних мисок та визначення основних художньо-виразальних особливостей на основі розвитку новаторських напрямків дизайну.

Ключові слова: мальовані миски, гончарні вироби, орнаментальні мотиви керамічних виробів, композиційна система декорування, художні традиції.

Аннотация. Паславская Л.А. Орнаментально-композиционная система декорирования украинских керамических мисок конца XIX–XX в. В статье проанализированы основные художественно-выразительные средства декорирования украинской керамической орнаментированной миски. Определены основные типы конфигурации формы мисок и орнаментально-композиционные системы их декорирования согласно художественным особенностям этнокультуры Украины.

Ключевые слова: расписные миски, гончарные изделия, орнаментальные мотивы керамических изделий, композиционная система декорирования, художественные традиции.

Annotation. L.Paslavska. Ornamental composite system of Ukrainian decorative ceramic bowls the end of the nineteenth and twentieth century. The paper analyzes the main artistic and expressive means of decorating Ukrainian ornamental ceramic bowl. The main types of configuration form bowls and ornamental decoration of their composite system according to the artistic features of ethnic culture in Ukraine.

Keywords: painted bowls, pottery, ceramic ornamental motifs, compositional system of decoration and artistic traditions.

Надійшла до редакції 06.03.2012

Постановка проблеми. Обрана тема базується на аналізі орнаментально-композиційної системи декорування керамічних мисок у контексті традиційного мистецького оздоблення глиняних виробів та визначення основних художньо-виразальних особливостей декорування української кераміки. Проаналізуємо конкретний вид декоративно-прикладного мистецтва – кераміку, його підтип – глиняні миски, а також засоби декорування, зокрема – розпис. Орнаментально-композиційна система декорування керамічних виробів є мистецькою спадщиною та генетичним кодом художньої традиції української культури.

Протягом майже всієї історії людства носієм мистецької культури, краси, утилітарності є розмаїття глиняних виробів. Вони формувалися у процесі пізнання навколишнього середовища через досконалість естетичних форм та загадковість явищ природи, через життєво-необхідні потреби, соціально-економічні умови. Мистецтво доісторичного періоду мало синкретичний характер в утилітарних проявах, а згодом з'явилися художньо-оздоблювані елементи, що відповідали прагненням людей до художнього світобачення. Мистецтво первісної людини мало чітко окреслені общинні, етнонаціональні ознаки. Минуло багато тисячоліть поки глина розкрила свої незвичайні пластичні якості у формоутворенні виробів. Протягом багатьох століть народні майстри, цехові ремісники інтуїтивно відчували існування закономірностей побудови форми і декору. З покоління в покоління передавали секрети творчості, що виражалися у традиційній формі виробів, сталих композиційних схемах орнаментів, мотивів тощо [1].

Саме у віддалені часи виявляється бажання людей ввести в предмети побуту, праці, житла елементи художнього оздоблення, тобто те, що нині відноситься до питань дизайну.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Робота виконана на кафедрі графічного дизайну і реклами за планом науково-дослідної роботи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беззаперечно актуальність праць дослідників про кераміку, як важливе явище культури українського народу. Про неї писали – Є. Антонович, М. Біляшівський, Б. Бутник-Сіверський, В. Василенко, О. Гончар, В. Гудак, Л. Данченко, А. Зайкевич, І. Зарецький, Р. Захарчук-Чугай, О. Клименко, Ю. Лашук, Н. Манучарова, К. Матейко, Р. Мотиль, О. Пошивайло, А. Прусевич, О. Пчілка, Я. Риженко, М. Русов, І. Сакович, Є. Спаська, М. Станкевич, М. Сумцов, В. Ханко, Є. Шевченко, В. Щербак, В. Щербаківський, О. Щербань та ін. Вони подали важливі відомості про методи декорування різних видів керамічних виробів та їхніх окремих підгруп. Заслуговує на увагу історико-порівняльний метод дослідження декорування мисок, як важливого мистецького явища найпоширенішого в усіх регіонах України. Особливу наукову цінність мають опубліковані праці кінця ХХ – початку ХХІ ст. У них подано нові відомості про орнаментально-композиційні системи декорування мисок, площинні, графічні, живописні композиції, а також їхні побудови. В дане дослідження

авторкою введено польові матеріали, зібрані в окремих керамічних осередках України. Однак, до цього часу в сучасній мистецтвознавчій науці немає спеціального комплексного дослідження про узорні миски.

Мета дослідження: на основі систематизації, класифікації та узагальнення художніх традицій оздоблення керамічних виробів визначити орнаментально-композиційну систему декорування українських керамічних мисок та принципів їхнього формоутворення кінця XIX – XXI ст. Метою даної статті є дослідження декоративних мисок, як однієї із основ подальшого розвитку новаторських напрямків дизайну.

Результати дослідження. Орнаментально-композиційна система декорування керамічних виробів ґрунтується на *законах традиції, цілісності та тектоніки*. В декоративно-прикладному мистецтві художня традиція регулює процес освоєння, відбору і відновлення соціокультурного досвіду.

Закон традиції допомагає визначити ступінь художньої вартості нових творів декоративно-прикладного мистецтва і забезпечує прямий вихід на етнічну та світову художню пам'ять і дає змогу здійснювати порівняльний аналіз за їхнім внеском до скарбниці національної культури. Закон прадавньої традиції також збережений у структурі композиції, у поєднанні форми гончарних виробів і декору. Новаторський пошук декорування не можна здійснити без традиції та професійної майстерності, без прийняття або відхилення певних композиційних схем декорування гончарних виробів.

Особливість *закону цілісності* декорування творів декоративно-прикладного мистецтва – це підпорядкованість елементів декору єдиній композиційній системі, яка розкриває, виявляє, підкреслює конструктивну форму і зміст твору відповідно до традиційних напрямків. Закон цілісності – це закон підпорядкованості орнаменту конструкції об'ємно-просторової форми.

У пошуках підвищення емоційної виразності творів їхні автори звертаються до прадавніх традицій, переосмислюючи формальні зв'язки в руслі актуальної проблематики щодо виявлення шляхів взаємодії традицій народного мистецтва з інновацією індивідуального творчого пошуку. Основним засобом композиційної системи декорування керамічних виробів є: архітектонічна форма, матеріальна основа (глина), мотиви оздоблення.

Закон тектонічної форми в народній творчості закладено у традицію, що дає змогу визначити матеріал, тип художньої структури та конструктивну розробку форми. У декоративно-прикладному мистецтві розрізняють три об'ємно-просторові тектонічні структури:

- каркасну – це суцільна і складна конструкція;
- монолітну – це переважно конструкція з одного матеріалу;
- оболонкову – це структурна форма із тонких та ін. матеріалів [2].

Закон тектоніки сприяє доцільному вибору структури і конструкції твору та вибору *композиційних засобів* (ритм, контраст, симетрія, асиметрія, динаміка,

статика). Як засоби емоційно-художньої виразності народні майстри та професійні художники застосовують текстуру, фактуру, колір та інші графічні засоби (лінії, точки, плями, силуети тощо), засоби алегорії, метафори, символики. Загальне визначення терміну «композиція» конкретизується відповідно до різних видів мистецтв. Так, по відношенню до творів декоративно-прикладного мистецтва, композиція визначається в основному трьома його функціями: *практично-корисною, конструктивно-технологічною, художньо-виражальною*. Арсеналом *художньо-виражальних засобів* композиції зображувальних мотивів є пропорціонально – функціональна форма, виражальні якості матеріалу, орнаментально-декоративна система. Подальша конкретизація терміну «композиція» можлива при розгляді окремих видів декоративно-прикладного мистецтва та їхнього аналізу (художня обробка дерева, металу, тканини тощо).

Дослідження об'єктивних закономірностей орнаментально-композиційних систем декорування керамічних виробів залежить від природних якостей матеріалів, технологічного рівня виробництва, локальних традицій та провідних майстрів з яскравою творчою індивідуальністю.

У другій половині XIX ст., гончарство досягло найбільшого розвитку керамічних виробів [3]. Для визначення характерних ознак орнаментально-композиційної системи декорування керамічних виробів розглядається конкретний вид гончарних виробів – мальовані глиняні миски.

Орнаментально-композиційна система декорування мальованої миски залежить від доцільно визначеної форми (заокруглено-розгорнутої та з колінчастим зломом). Керамічні миски мають різну сферичну форму (урізану частину сфери, зрізний конус та їхнє поєднання) і є невід'ємною складовою селянського побуту та його традицій. Важливою декоративна функція мисок інтер'єрного призначення. Обов'язковим в українській хаті був мисник, який розміщувався при вхідних дверях, у південно-західному куті, тобто навпроти вівтаря. Мисник із розписаними мисками був важливим і помітним атрибутом хатнього інтер'єру. В ньому виставляли миски, які мали святкове і ритуальне призначення, їх не використовували для щоденних побутових потреб. Кожний майстер-мискар дуже добре знав обрядову функцію миски і відповідно ставився до її виготовлення. Творячи миску на крузі, гончар прагнув наповнити форму і розпис духовними символами, які він мусив добре знати і розуміти. Будь-яка недоречність при цьому була неприпустима, інакше його твір не мав би попиту. Цілком можливо, що гончар XIX – XX століть уже не в повній мірі пам'ятав первісні начала предківської духовності, але стійкість і непорушність художньо-пластичної традиції і шанобливе ставлення до неї були тим надійним фундаментом, на якому трималося гончарство споконвічно [4].

Початком інтелектуальної діяльності людини в усіх можливих її проявах є мистецтво. Людина, осмислено сприймаючи світ, набула здатність до чуттєво – емоційних проявів. Найчастіше декор української

мальованої миски підкреслює конструктивні особливості форми. В орнаментально-композиційній системі декорування мисок переважали центричні композиції, вертикальне та вільне розміщення елементів, які композиційно підпорядковані системі декорування великими крапками, кольоровими плямами, лінійним ритмом контурного малюнка, обрамленням у вигляді концентричних кіл, плям. На дні мисок – центрична розетка, оточена смугами у вигляді концентричних кіл, часто чотирипелюсткова контурна розетка, обрамлена різнокольоровими лініями або арками. У складній досконалій системі декорування керамічних мисок поширені й сюжетні зображення.

Кожен етнографічний регіон України має певні відмінності в орнаментально-композиційних системах, колориті, техніках виконання, методах та численних варіантах зображення мотивів геометричного, геометризвано-рослинного, квіткового, орнітоморфного, антропоморфного, зооморфного орнаменту різних осередків. У методиці зображення мотивів виявлена взаємоузгодженість різних за якістю матеріалів, форм, полив, фарб, орнаментальних композицій, колориту.

Важливо, що в численних керамічних осередках є певні відмінності в декоруванні мисок. Так, у с. Дибинцях Київської обл. на мисках поширене вільне розміщення птахів, риб, тварин, доповнене рослинним та геометричним орнаментами. Така ж орнаментально-композиційна система у розміщенні мотивів на мисках у с. Смотрич Хмельницької обл. Зображення птаха доповнюється квіткою, гілкою, кольоровою плямою.

У м. Васильків Київської обл. на мисках – контурний малюнок, обрамлення у вигляді лінійних концентричних кіл. Контурні візерунки нагадують аканти, широкі «кривульки-вужики». Миски Чернігівщини виділяються своєрідними розетками з центричною системою композиції. Композиційна система чітко організована лінійним ритмом контурного малюнка.

Композиційну систему розпису мисок Київщини за орнаментальними мотивами можна характеризувати як центричну, а також вільне розміщення елементів декорування. Миски були основним видом столового посуду населення України. Тому декорувалися відповідно до призначення як прикраси селянської оселі та посуду.

Розписи українських мисок, їхні орнаментально-композиційні системи декорування – унікальне явище національної традиції народної творчості, які необхідно розвивати в сучасному декоративно-прикладному мистецтві. Досягнення високого культурного рівня можливі лише завдяки вивченню та розвитку творчого доробку, залишеного нам у спадщину. Декоративний керамічний посуд, його функції, системи декорування відображають дизайнерські знахідки, визначають нові напрямки розвитку сучасного дизайну. Показовими в цьому аспекті є мальовані миски с. Опішне, сучасної столиці керамічного мистецтва в Україні. Саме тут з'явився новий художній напрямок в орнаменталі глиняного посуду. Окремі майстри почали оздоблювати рослинним орнаментом не лише

миски але й інший посуд. Ця тенденція зазнає поширення і в інших керамічних осередках України [3].

Висновки. На основі вивчення джерел (літератури, музейних збірок, приватних колекцій, архівів, польових досліджень) про гончарні вироби в Україні доходимо такого висновку: кожен гончарний осередок мав свої стилістичні ознаки, за якими можна визначити приналежність гончарного твору до місця його створення за такими показниками – це загальна форма миски, побудова форми вінця, розміри деталей виробу, якість матеріалу, характер орнаментальних мотивів та особливості компоновання розпису, кольорове вирішення, обрядово-ритуальні функції миски, художньо-пластична досконалість і доцільність. Виявлено, що у творах декоративно-прикладного мистецтва композиція визначається в основному трьома його функціями: практично-корисною, конструктивно-технологічною, художньо-виражальною. Арсеналом художньо-виражальних засобів композиції зображувальних мотивів є пропорційно-функціональна форма, виражальні якості матеріалу, орнаментально-декоративна система орнаментики. Зроблено висновок про художньо-виражальні різновиди декорування відповідно до функціонального призначення і системи декорування: за характером самого орнаменту – геометричні, рослинні, тератологічні, плетені, комбіновані з постаттю людини і без постаті. Основні мотиви геометричного орнаменту – квадрат поставлений на кут і витягнутий в горизонтальному або у вертикальному напрямку, лінії, плями, елементи природної стилізованої форми, різні знаки-символи. Орнаментально-композиційна система декорування мальованої миски залежить від доцільно визначеної форми виробу і ґрунтується на законах традиції, цілісності та тектоніки.

Визначено основні орнаментальні композиції: лінійні, центричні (розеткові), плетені, комбіновані та вільно розміщені орнаментальні мотиви.

Композиція ґрунтується на таких засобах, як симетрія, асиметрія, ритм.

Подальший напрям дослідження. Планується подальше дослідження орнаментально-композиційної системи декорування українських мальованих мисок, вивчення індивідуальної творчості провідних народних майстрів, художників-дизайнерів. Особливо актуальними нині є проблеми збереження пам'яток українського мискарства та його відродження.

Література:

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1992. – 272 с.
2. Захарчук-Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. – Львів, 2007. – 177 с.
3. Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття. – Опішне: Укр. народознавство, 2010. – 630 с.
4. Титаренко В. Миски Поділля. – К.: Народні джерела, 2007. – 150 с.